

O MONOGRAFIE REGIONALĂ: MUNȚII APUSENI

Traian Vedinaș

În 1980, între Universitatea “Babeș-Bolyai” și Consiliile Populare ale județelor Arad, Alba, Bihor, Cluj și Hunedoara intervine o colaborare cu privire la “sistematizarea teritorială a Munților Apuseni”. Coordonatorii proiectului au fost: Ion Aluaș, Gheorghe Beuran și Gheorghe Elkan. În cadrul travaliului concret, partea tehnică a revenit specialiștilor de la Institutul de Proiectare Cluj, iar coordonarea și realizarea discursului părții științifice lui Ion Aluaș și specialiștilor din diferite domenii cu care el a lucrat.

La cercetarea empirică și elaborarea sintezelor au participat 47 de cadre didactice, de diverse specialități. Operatori în teren au fost grupuri studențești: istorici și filosofi, biologi, geografi și economiști.

Sursele de informare au constat din: recensămintele din 1784, 1881, 1890, 1895, 1900, 1910, 1930, 1956, 1966, 1977, date cuprinse în caietele comunelor, planurile de dezvoltare, rapoarte de activitate ale instituțiilor județene, cu responsabilități în domeniile: agrar, silvic, industrial, turistic, anchete sociologice pe eșantioane bine reprezentate în rural și urban.

Dincolo de proiectul “sistematizării teritoriale” cercetarea a năzuit și spre realizarea “*unei monografii eco-socio-economice a Munților Apuseni*”. Numit și “*Cercetarea complexă a zonei Munților Apuseni*”, studiul avea drept temă: “*Un model de dezvoltare economică, urbanistică și turistică a Munților Apuseni*”, iar ca finalitate viza, pe de o parte, “*Contribuții la fundamentarea planurilor de dezvoltare regională în perioada 1981-2000*” și pe de altă parte

“*Perfecționarea cercetării de tip zonal și interdisciplinar*”.

Așa cum s-au realizat sintezele, pe subzone ale Apusenilor, ele ne comunică astăzi că a fost cu puțință eludarea ideologicului, cu puține excepții, dar mai ales ne dezvăluie că în elaborarea sintezelor s-a procedat științific și academic, pe o riguroasă bază sociologică.

În cele ce urmează vom proceda la o analiză a studiilor de “sistematizare a Munților Apuseni”, nu în ordinea elaborării lor, ci în ordinea lecturii noastre, o lectură transversală care pentru fiecare sinteză de subzonă a pus în valoare particularități. La anumite sinteze autorii au fost ușor recognoscibili, dar nu le-am menționat numele în text, în afară de Ion Aluaș și Traian Rotariu. Indiferent însă de faptul că autorul este sau nu recognoscibil, textele care aparțin sintezei au fost trecute în ghilimele, cu excepția parafraselor, pe care le-am utilizat ori de câte ori a fost nevoie de o concentrare a discursului nostru.

1. *Apusenii Albei*. Perspectiva cercetării este aceea a monografiei regionale, cu orientare spre descrierea “cadrului natural”. În acest cadru natural sunt fixate documentar (atestări documentare) și teritorial localitățile. Sunt urmărite apoi funcțiile economice ale teritoriului: în industrie, agricultură, silvicultură, turismul și resursele financiare. Un capitol aparte e acordat dinamicii, evoluției, structurii și mișcării naturale a populației. Un altul se ocupă de rețeaua de localități, de corelațiile demoeconomice, de dotarea și echiparea localităților.

Toate componentele interdisciplinare ale cercetării: geografică și geologică, agrară și silvică, industrială și turistică, economică, demografică și sociologică, au fost alcătuite cu dăruire și profesionalism. Să reținem pentru început o concluzie geologică: *“partea montană a Apusenilor ce revine județului Alba se remarcă printr-un mozaic al formațiunilor geologice, concentrate pe o suprafață restrânsă. Legat de procesele geologice, s-au format importante corpuri de roci și zăcăminte minerale, unele exploatare din epoca preromană, altele în pregătire pentru valorificare (zăcămintele de cupru) de la Roșia Poieni, Buciumi, Tarnița), iar altele constituie surse potențiale de materii prime minerale cu parametri economici corespunzători pentru a fi puse în valoare”*.

Descrierea și analiza activităților economice are aspect istoric, dovadă fiind prezența în discursul economic a unui fragment din *Răscoala lui Horea* (1979) de David Prodan: *“Terenul aici e muntos, solul sărac, puțin și neproductiv”. “E bogat în schimb subsolul și abundă pădurile. Omul de aici trebuie să lupte cu posibilitățile date, cu zgârcenia firii sau cu măruntaiele pământului. Ocupațiile lui sunt agricultura, cu complementarul ei firească, creșterea vitelor, și apoi mineritul. Dar în condițiile de aici el obișnuit trebuie să cumuleze mai multe ocupații ca să-și asigure existența. El mai e lemnar, tăietor de scânduri, șindrilar, ciubărar, lucrător cu ziua aici sau lucrează sezonier la câmpie, plutaș, pelerin cu produsele sau meseriile lui prin țară, etc. În minerit e lucrător salariat în mină, la șteampuri, la topitorii, proprietar de mină (...), cărăuș de minereu, spălător de aur, etc.”*.

Din scrierea lui I. L. Ciomac, *Munții Apuseni* (1936) se reține că pentru anii 1933-1935, în Munții Apuseni nu era *“un regim industrial”*. În 1933, după același autor, existau în Munții Apuseni

1227 mori, 227 cherestele de apă, iar numărul lucrătorilor în minerit era de 3.336; 1.703 locuitori practicau șindrilarul, cercuitul, cioplitul lemnului, rotăritul, spălăritul. Alături de ciubărari (holoangări) și tâmplari mai existau și fierari, cismași, cojocari, dubăleri *“care erau stabiliți în sate și orașe satisfăcând necesități specifice ale populației din localitatea respectivă sau din mai multe localități apropiate”*.

Urmează apoi descrierea activităților industriale din perioada cercetării, adică aceea a regimului comunist. Și, e surprinzător să descoperi în discurs, în *“analiza dinamicii valorii producției globale”* observația că această dinamică în 20 de localități era *“ascendentă”*, iar în alte 20 era *“descendentă”*. Alături de această observație ce a ocolit limba de lemn, mai reținem una de aceeași natură: *“o evoluție descrescătoare a dinamicii valorii producției globale în perioada 1975-1980 s-a înregistrat în Bistra, Blandiana, Bucium, Ceru Băicănuț, Ciurileasa, Galda de Jos, Gârda se Sus, Horea, Ighiu, Întregalde, Meteș, Mogoș, Ocoliș, Poiana Vadului, Ponor, Poșaga, Râmeți, Scărișoara, Vadul Moșilor și altele”*.

În discurs mai există și alte referințe realiste cu privire la nivelul inferior al *“valorii producției globale industriale”* în *“zona județeană Alba a Munților Apuseni”*, ceea ce confirmă implicația intelectuală riguroasă și veridică a autorilor cercetării și sintezei cercetării, în radiografierea situațiilor rurale.

În ceea ce privește *“perspectiva dezvoltării”*, alături de scenariile pentru exploatarea rezervelor subsolului, mai reținem ca actuale obiectivele *“dezvoltării micii industrii cooperatiste”* și *“revitalizarea meșteșugurilor tradiționale”*.

Sinteza *“producția agricolă vegetală”* e mai degrabă un document de

epocă, întrucât se mulează pe realitatea economică a existenței a două tipuri de agricultură, una a “cooperativelor agricole” și alta a “gospodăriilor individuale”. Discursul e “un act oficial”, sec, generalizant, în cadrul căruia, totuși, autorii textului au fost nevoiți să recunoască vitalitatea gospodăriilor individuale: “*sub aspectul contribuției diferiților producători la obținerea produselor agricole vegetale în zonă balanța înclină categoric în favoarea gospodăriilor individuale, ceea ce este firesc atât cât ele dețin cea mai mare parte a suprafețelor*”.

În prezentarea “*producției agricole animale*”, deși se face diferența între satele colectivizate și satele necolektivizate, discursul ce recunoaște iarăși rolul mai important al gospodăriilor individuale este de-a dreptul fascinant: “*Contribuția gospodăriilor populației și în primul rând a gospodăriilor individuale este copleșitoare (s.n.) la toate produsele. Capacitatea ridicată de valorificare a resurselor de care dispun aceste gospodării, privind atât particularitățile terenului de care dispun cât și numărul de animale pe care-l posedă, se impune a fi luată în considerare în vederea măririi sau cel puțin a menținerii aportului lor la asigurarea necesarului produselor animale*”.

În descrierea fondului forestier se pune în evidență relația dintre pădure și mediu: “*Studii făcute în Carolina de Nord – SUA, au dus la concluzia că în urma despăduririlor, frecvența viiturilor a crescut de 4 ori, timpul necesar până la apariția viiturii a scăzut sub jumătate, iar debitul maxim a crescut de 7 ori*”.

Pădurile pot reduce până la 62% din viteza vântului ce duce cu el o parte din umezeala solului, pe care îl usucă sau îl spulberă”.

După acest argument științific, cu privire la rolul pădurii în protecția

mediului, soluția propusă a fost aceea a împăduririi: “*În acest context se poate aprecia că reîmpădurirea se înscrie ca o condiție vitală pentru agricultura zonelor cu eroziuni excesive, aceasta depinzând de reinstalarea pădurii pe terenurile care prin eroziune și-au pierdut parțial sau total rolul*”. Se mai accentuează în discurs aportul economic “nematerial” al pădurii, aport numit “*rentă diferențială IIF*”, o rentă “*creată de pădure prin simpla ei existență*”.

Turismul e prezentat prin cadrul natural, defilee și chei, prin câteva popasuri și cabane, pentru a actualiza, în cele din urmă, un proiect din trecut: “*Partea nord-vestică a județului Alba face parte din unitatea naturală a Munților Bihorului – cea mai importantă zonă carstică din Munții Apuseni și din toată țara, unitate aparținând și județelor învecinate, Bihor și Cluj. Avându-se în vedere originalitatea peisagistică și derivând din aceasta importanța turistică, s-a considerat că o organizare judicioasă sub forma unui Parc Național (preconizat încă din perioada interbelică), ar putea servi în egală măsură atât conservarea mediului cât și activitatea turistică*”.

Din analiza demografică reținem faptul că în “1977 se ajunge la o cifră de populație sub nivelul anului 1890”. Se mai constată o scădere a numărului locuitorilor din unitățile montane “*de la 70% în 1956 la 65% în 1977*”. În așezările “*situate la peste 600 m altitudine (populația) s-a redus în aceeași perioadă de la 48% la 41%*”. E reliefat apoi fenomenul de îmbătrânire demografică: “*Nivelul deosebit de scăzut atins de natalitate în ultimii ani (înainte de 1980) este în strânsă legătură cu procesul accentuat de îmbătrânire demografică și implicit de nivelul ridicat al mortalității*”.

Corelațiile demoeconomice și habitatul – asupra cărora vom reveni într-un paragraf special –, descrierea spațiului

urban și rural, rețeaua de localități, analiza potențialului comunicațional, rotunjesc *“studiul de sistematizare teritorială”* pentru Apusenii Albei, studiu din care am reținut puncte de sprijin pentru viitoare investigații nu de *“sistematizare teritorială”* ci de *“amenajare teritorială”*.

2. *Apusenii Clujului*. Descrierea geografică poartă numele de *“relief montan”*. Aflăm de aici că Muntele Mare e *“cumpănă de ape între Arieș și Someșul Mic”*, iar în bazinul superior al Iarei s-au format prin roire din depresiunea Iara-Săvădisla *“sate patrorale”* (cu oierit tradițional). Fiecare sat are muntele său pentru pășunat: Băișoara are Muntele Băișorii, Filea are Muntele Filii, Săcelul are Muntele Săcelului, Cacova are Muntele Cacovei.

Analiza *“dezvoltării industriale”* e organizată pe prezentarea *“cadrului natural”* și pe identificarea resurselor și tradițiilor. În cazul acestora din urmă e vorba de *“industria mică”* din cooperarea meșteșugărească și de mici *“atelieri proprietate personală”*, ce produc mobilă și tâmplărie, *“pentru clădiri la Săvădisla, mese, scaune, precum și alte obiecte din lemn: cutii, jucării, obiecte de artizanat, etc., la Izvorul Crișului: butoaie, ciubere, umerase, unelte agricole la Beliș, Mărgău sau chiar prefabricate din lemn la Bedeciu, țesături și cusături populare (Căpuș, Izvorul Crișului, Păniceni,, Șaula, Huedin)”*.

Și aici, precum în subzona Alba a Munților Apuseni, *“producția globală industrială”*, în loc să crească, a scăzut cu 3,22% cât a fost în 1975 la 3,21 % în 1980. Se compară apoi sectorul de stat, cu cel cooperatist și individualist, pentru a se conchide că ponderea sectorului de stat *“a scăzut de la 89, 9% cât a fost în 1975, la 86, 2% în 1980”*; *“sectorul cooperatist a crescut între 1977-1980 de la 7,4% la*

8,7%, iar micile ateliere individuale de la 2,5% la 5%”.

În ceea ce privește *“producția agricolă vegetală”*, se consemnează pentru anii 1976-1980 o reducere *“a suprafeței cultivate cu grâu și secară și o creștere oarecare a celei de cartofi”*. La cartofi și legume gospodăriile individuale depășeau *“cooperativele agricole”*. În creșterea animalelor, în zona Apuseni a județului Cluj domină caprinele, fapt ce reflectă *“nivelul la care în general se află gospodăria țărănească din zonă față de restul județului”*. Dincolo însă de acest *“nivel”* – reprezentat de caprine –, gospodăriile montane dețineau pentru anii cercetării *“numărul cel mai mare de animale practic la toate speciile”*. Această pledoarie pentru gospodăriile individuale e susținută și comparativ: *“Referindu-ne la principalele trei categorii de deținători de animale (CAP, gospodăriile personale ale membrilor CAP, gospodăriile individuale)”*, *“pe parcursul ultimilor 15 ani”*, *“singurele unități agricole de producție, în care numărul animalelor din toate cele trei specii de bază (bovine, ovine, porcine) a crescut, sunt gospodăriile individuale”*.

În analiza silviculturii, discursul nu depășește specificitățile consemnate și în sinteza despre Apusenii Albei. La turism se invocă slaba reprezentare a *“turismului internațional”*, iar turiștii străini poposiți în Apusenii Clujului *“practică un turism de tranzit sau de scurt sejur, durata medie a șederii acestora depășind doar cu puțin o noapte cazare/turist.”*

În discursul despre resursele financiare e vizat îndrăzneț centralismul financiar: *“S-ar putea prevedea ca o anumită cotă din beneficiile – obținute de întreprinderile locale din industria lemnului – cuvenite bugetului republican, să se verse bugetului comunal.”*

În dinamica populației, cu câteva excepții Căpuș, Izvorul Crișului, Ciucea,

Călățele) comunitățile se “găsesc pe o netă pantă descendentă în evoluția populației totale”. Pe trepte altimetrice, localitățile mai puternic afectate de “hemoragie demografică sunt cele de altitudine medie 600-1000 m și în mod deosebit cele aflate între 600-800 m.” Cele de la mare altitudine au intrat mai târziu în “scădere demografică” decât cele menționate mai sus. Se constată și o scădere impresionantă a mortalității față de perioada “de la începutul secolului”. În ceea ce privește natalitatea, nivelul acesteia era între 1966-1980 “superior celui al Munților Apuseni”.

Rețeaua de localități și aspecte ale dotării încheie tipurile de discurs despre Apusenii Clujului, discurs cu certă tentă monografică ca și în cazul analizei Apusenilor Albei, precum și a celorlalte subzone (Bihor, Hunedoara, Arad) ale Munților Apuseni.

3. *Apusenii Bihorului.* “Condițiile cadrului natural” reprezintă prima parte a documentarului științific cu privire la subzona Bihor a Apusenilor. Sunt descrise relieful, clima, hidrografia. A doua parte o reprezintă “Funcțiunile economice ale teritoriului” din care aflăm că în plan industrial “sectorul de stat are preponderență absolută”, cel al atelierelor meșteșugărești a cunoscut o “scădere, după 1978, în timp ce sectorul cooperatist a cunoscut din același an o creștere”. Dezvoltarea Apusenilor e văzută după tipic socialist, adică “prin impulsivitatea activităților industriale”.

La producția agricolă vegetală se remarcă ponderea mai ridicată a arabilului și o pondere mai scăzută a fânațelor naturale (aceasta probabil și ca urmare a altitudinii în general mai scăzute). În discurs e prezentă și nota de bonitate (clasificare după calitate) a terenurilor: “Peste 50% din suprafețele arabile cuprinse în Apuseni au nota de bonitate

sub 20. Până chiar și pajiștile naturale și fânațele au valori mai scăzute în această zonă”. Bilanțul producției vegetale este favorabil “cooperativelor agricole”, numai la cartofi și fructe, pe primul loc se situează “gospodăriile individuale”.

La producția animală se constată “că muntele în sine nu constituie baza creșterii ovinelor”. Producția animală (bovine și porcine), pe deținători, au nivelurile “cele mai ridicate”, în gospodăriile populației, și cele mai scăzute în “gospodăriile agricole de producție”.

În discursul despre silvicultură e subliniată funcția de atenuare a aluviunilor de către pădure. Întrucât “un singur molid de 80 de ani deține o rețea a rădăcinilor ce totalizează 4 km, iar un fag de 70 de ani – 22 km.” Prin urmare, agroecosistemul montan are în pădure suportul esențial.

În comparație cu celelalte subzone județene ale Munților Apuseni, Apusenii Bihorului au o excepție. E vorba de cele mai numeroase frumuseți naturale: peșteri, chei, izbucuri, ponoare: Avene de la Lunca Pierdută, Peștera neagră de la Borșa, Peștera Urșilor de la Chișcău, Cetățile Ponorului, Avenul de la Șesuri, Peștera Meziad, Peștera Vântului, Ghețarul Focul Viu, Ghețarul de la Borșa, Avenul de la Borțig, Peștera Vadul Crișului, Peștera Bătrânului, Peștera cu apă din Valea Leșului, Peștera cu apă din Peretele Cornilor, Peștera cu apă de la Bulz, Peștera de la Cubleş, Peștera Zapodie, Peștera neagră, Peștera Sara Boghii, Peștera Oilor, Peștera din Părăul Orbului, Peștera Cetatea Rădesei, Peștera Zmeilor de la Ocneasa, Peștera Măgura, Peștera Colibioaia, Peștera Fagului, Peștera Porțile Bihorului, Cheile Brătcuței, Cheile Albioarei, Cheile Iazurilor, Cheile Sighișteiului, Izbul Călugări, Izbul Izbândiș, Izbul Roșiei, Izbul Toplicioarei, Izbul Topliței, Izbul Damiseștilor, Izbul Brătcanelor, Izbul

Galben, Izbulul de la Poiana Ponor, Izbulul Rădeasa, Izbulul Bulbuci, Izbulul Ursului, Izbulul Vâlceaua, Izbulul Gura Apei, Ponorul Runcșor, Ponorul de la Cămârzana, Ponorul de la Doniș, Ponorul de la Ponoaraș, 13 Ponoare de la Padiș, Ponorul din Lumea Pierdută, Depresiunea Ponoarelor din Munții Codru Moma.

Lângă aceste monumente naturale sunt invocate și Bisericile de lemn din Rieni, Brădet, Sebiș, Tileuș, Hotar, Brusturi, Gheghie, morile de apa de la Roșia, Căbești, Remetea, Șoimuș, Borz, Dumbrăvița de Codru, monumente ale "civilizației lemnului", monumente care alături de cele naturale fac parte organică din fabulosul peisaj al Munților Apuseni, un peisaj deopotrivă natural și umanizat prin spiritualizare ori prin pecetea unor vocații creatoare, în cultura și civilizația lemnului – ultima întruchipare, după virtuozitatea și eruditele demonstrații ale lui Valer Butură, a unei Europe străvechi, purtătoare atunci a unei astfel de civilizații, iar astăzi fără ea, cu excepția supraviețuirilor românești.

În studiul despre Apusenii Albei ideea parcului Național "Munții Apuseni", era doar schițată. În prezentarea Apusenilor Bihorului, înființarea unui astfel de parc are mai multe detalii: "Parcul Național propus încă din perioada interbelică ar urma să se întindă pe 200 km. pătrați 20.000 ha, cuprinzând în cadrul județului Bihor un areal cu limitele: Cetățile Rădesei, Defileul Someșului Cald, Sărtoarea Bohoteiului, Cetățile Ponorului, Cheile Galbenei, Valea Siahistelului (cu o foarte mare densitate de peșteri) – până la Scărișoara și Valea Ordincușii (ultimele două pe teritoriul județului Alba). Lângă parc ar trebui să funcționeze o "zonă de preparc" "în care să aibă loc principalele amenajări de baze de cazare, parcare și de unde să se întreprindă excursiile organizate și conduse de ghizi autorizați."

Zona de preparc ar cuprinde părți din Apusenii Albei și Apusenii Clujului: "La periferia Parcului în extensie se pot întreprinde activități de colaborare cu județul Cluj, în edificarea a două complexe turistice, Floroiu și Ic Ponor."

Pentru ca acest patrimoniu natural și cultural să fie pus în valoare, se "impune în primul rând modernizarea infrastructurii (a căilor de comunicație rutieră) de acces direct la cele mai importante obiective turistice: drumul Pietroasa – Bulz – Cantoși – cabana Padiș și în continuare pe Valea Garda Seacă în județul Alba (modernizarea acestui traseu ar facilita accesul prin cea mai pitorească zonă carstică din Munții Apuseni și chiar din țară: drumul Meziad – Valea Peșterii de 3.7 km; drumul de racord între județele Bihor și Cluj, Obârșia Someșului Cald – Izbul – Padiș."

În analiza resurselor financiare se fixau drept obiective: "creșterea potențialului financiar al zonei cercetate se poate realiza îndeosebi pe seama creșterii producției industriale și a serviciilor și mai apoi în măsura în care este posibil și pe rentabilizarea activităților agricole (ceea ce în actualele condiții este o întreprindere extrem de anevoioasă)."

În momentul de față un astfel de proiect de resurse financiare pentru toate subzonele Apusenilor este depășit, întrucât "mitul societății industriale" nu mai poate fi activ într-un spațiu distrus în bună parte de industrializare. E importantă acum limitarea industrializării, dezvoltarea serviciilor și orientarea agriculturii, în special pentru creșterea animalelor în ferme industriale, întrucât locuitorii Apusenilor nu cresc încă animale decât pentru propria familie, ceea ce sigur că ține de mentalitatea lor tradițională. Și, trebuie să observăm aici, un actual paradox al omului din Apuseni – poate chiar din satele românești – anume acela

că în planul culturii și-a abandonat o sumă importantă de tradiții, s-a adaptat, cu alte cuvinte, modernității, iar la nivelul ocupației de bază – agricultura – el se comportă ca străbunii săi, în limitele sărace ale aceleiași agriculturi de subzistență. În profunzime mentalitatea este încă tradiționalistă, chiar dacă are televizor și telefonie modernă. Problema care se pune e aceea cum își va moderniza agricultura și cum își va reînvia tradițiile ori cum va răspunde nevoii de teaurizare a acestora, când cultural el este un cvasi-modern, iar ca agricultor este un “străvechi”. Această desincronizare a destinului său ține de ultima jumătate de veac din istoria țărânimii române, care, vorba unui reprezentant al ei, în ultimii 50 de ani a mers “cu spatele în față”. Acum, când agricultura poate fi performantă și în folosul proprietarilor, el se lasă greu convins de căile performanței. Spre o astfel de cale țărâtimea nu poate merge singură, trebuie să aibă alături de ea clasa politică și instituțiile educaționale, instituții care în anumite structuri ale lor ar trebui orientate în funcție de oportunitățile rurale.

Realitățile demografice ale Apusenilor Bihorului au fost analizate în funcție de treptele altimetrice: “În funcție de altitudine se remarcă distribuția primordială a populației, cele mai populate fiind benzile de altitudine joasă: 60, 7% din populație între 200-400 m și 26, 9 % între 100-200 m”. Ceea ce se remarcă în acest sector al Apusenilor este lipsa așezărilor la altitudine de peste 800 m fenomen ce nu lipsește la celelalte județe care se suprapun ariei centrală înaltă a munților, respectiv județele Cluj, Alba și parțial Hunedoara. Tendințe de creștere a populației s-au înregistrat în depresiunea Vad-Borod, iar un bilanț general negativ se înregistrează în “localitățile din Munții Codru Moma, Dealurile Premontane Vestice, Câmpia de

Vest și Munții Bihorului”. În această subzonă a Apusenilor “mortalitatea se înscrie în liniile generale ale evoluției mortalității din țara noastră deosebindu-se de mortalitatea ridicată a Munților Apuseni.” Rata natalității e “superioară atât mediei județului Bihor cât și celei a Munților Apuseni”.

În cadrul rețelei de localități “a scăzut simțitor ponderea funcției agricole”, a crescut funcția industrială și s-au diversificat serviciile, mai ales în orașele subzonei. Mai este remarcat soldul pozitiv al navetismului, în sensul susținerii industriei cu forță de muncă de la sate. Navetismul “*invers fiind practicat doar de un număr redus de intelectuali*”. În subzonă se înregistra și schimbarea structurii habitatului: “*în urma mecanizării și introducerii tehnicii noi în agricultură, s-a redus forța de muncă necesară cultivării pământurilor; forța de muncă eliberată din agricultură sau provenită din creșterea demografică, se concentrează în anumite așezări unde și-au găsit amplasamente activitățile secundare și terțiare*”; “*localitățile dominante agricole devin din ce în ce mai mici*”; “*localitățile unde sunt concentrate activitățile secundare și terțiare sunt în continuă creștere*.”

4. Apusenii Hunedoarei. Deși debutează cu descrierea geografică, hidrografică și a climatei, studiul emblematic pentru această subzonă este cel al “*dezvoltării industriale*” care e privită, o dată ideologic prin “*progrese spectaculoase*” și “*creșteri vertiginoase*” și apoi realist. Se subliniază “*diminuarea lentă*” a producției industriale, “*sensibila diminuare*” a creșterii, sintagme care vorbesc de la sine despre declinul interior al “*economiei socialiste*”.

În problema Fondului Funciar s-a putut observa în subzona Apusenii Hunedoarei o trecere de la “*agricol*” la

“forestier”. În timp ce în alte subzone sensul formelor terenului – pentru a folosi o expresie a lui Simmel – s-a manifestat pe succesiunea pădure-arabil-pajiște. În subzona Hunedoarei succesiunea constatată e arabil-pajiște-pădure. Cauzele acestui fenomen sunt două: depopularea zonei și procurarea din altă parte a cerealelor și derivatelor acestora. Deși există această situație, de transformare a arabilului în pădure, totuși în gospodăriile individuale, comparativ cu cooperativele agricole producția de cereale – porumb și grâu – avea ponderea cea mai ridicată. Și în creșterea animalelor gospodăriile individuale dețin “cea mai mare parte” a efectivelor. În activitățile silvice se remarcă ritmul scăzut de dezvoltare. Există o repartizarea a rășinoaselor doar 6,7% față de media pe țară de 30, 5%. Foioasele reprezintă 93,3% față de media pe țară care este de 49, 5%.

Analizele demografice pun în valoare o creștere a populației urbane și un spor “negativ” în zona depresiunii Bradului, care împreună cu Hălmagiu, Munții metaliferi și culoarul Mureșului “dețin 99% din populația zonei”. Pe trepte altimetrice concentrarea populației se află pe treapta 200-400 m, “iar la altitudini de peste 600 m doar 1%”. Faptul se explică prin caracterul economic al arealului Apusenilor Hunedoarei. Rata mortalității este de 13,5% fiind depășită pe perioada 1966-1980 doar de subzona Apuseni a județului Arad. Și în ceea ce privește natalitatea, subzona Hunedoarei a Apusenilor se află “într-o situație net dezavantajoasă” față de celelalte subzone.

În final reținem și o proiecție a dezvoltării Munților Apuseni, într-o manieră evident diferită de cea oficială, cu excepția accentuării industrializării: “Creșterea potențialului financiar al localităților din Apuseni se poate obține prin diversificarea activităților industriale și prestatoare de servicii în organizarea

consiliilor populare cât și a cooperativei meșteșugărești și a cooperativei de producție, aprovizionare și desfacere, cât și, de ce nu, prin inițiativa meșteșugarilor necooperativizați...” Din sinteză lipsește discursul despre turism, ceea ce accentuează încă o dată specificitatea cu dominantă economică pe care o reprezintă subzona Hunedoara a Munților Apuseni.

5. *Apusenii Aradului.* Asemeni arealului hunedorean, și Apusenii Aradului au dominantă economică și industrială în primul rând, în sectorul de stat: “În perioada 1975-1980 are loc o restrângere relativă a activităților industriale cooperatiste și a atelierelor meșteșugărești, în special în subzona montană concomitent cu polarizarea industriei de stat și cooperatiste în cele 4 orașe” ale subzonei (Lipova, Ineu, Sebiș, Pâncota). În prognoza dezvoltării, accentul nu e pus însă numai pe industrializare, ci dezvoltarea “activităților industriale în zona Apusenilor nu poate fi concepută, credem noi, decât într-un raport complementar cu agricultura și silvicultura (cu deosebire în mediul rural)”.

În Apusenii Aradului, datorită altitudinii mai scăzute, arabilul are pondere mai ridicată decât fânețele naturale, iar principalele culturi alimentare: grâu, porumb, cartofi, – datorită nevoi de hrană a populației – cresc în totalul suprafețelor arabile “cu cât zona este mai puțin favorabilă acestora”. Astfel – în Apuseni porumbul “deține 42% din suprafața arabilă față de 66% în zona de șes.” De fapt, sub imperiul aceleiași cauze, “cerealele boabe din zona de munte ocupă 78% din suprafața arabilă față de 66 % în zona de șes.” La producția totală a zonei “în general pe primul loc” se situau “cooperativele agricole de producție, cu excepția fructelor”.

La producția agricolă animală în Apusenii Aradului se aflau, în perioada investigată (1980-1984), 23% din efectivele cabaline din județ, peste jumătate din efectivul de caprine. În succesiunea pe altitudine s-a observat o creștere a ponderii bovinelor: *“La ovine nivelul cel mai ridicat se realiza în Preapuseni (și cel mai mic în Apuseni), situându-se chiar peste nivelul mediu pe țară”*. Pe o perioadă întinsă de timp, 1895-1980, s-a constatat că evoluția numerică a efectivelor de animale – *“după o ușoară depresiune în anii 1970-1975 – se situează practic la același nivel (fără să luăm în considerare anumite diferențe – e drept de mici proporții între delimitările teritorialelor comunelor)”*. Încă o dată se subliniază persistența economiei țărănești de subzistență, realitate matricială încă a mentalității țaranului, nu numai a celui de la munte, ci și a celui de la câmpie. Rămas în comunitatea sa natală, țaranul de azi, inclusiv cu mijloace mecanizate atinge aceleași valori ale economiei de subzistență precum înaintașii săi de acum o sută de ani. O schimbare a mentalității e necesară deci, iar aceasta nu e posibilă decât prin educație, o educație agrar-modernă, începută în școala primară.

La aceeași producție agricolă animală, numărul de efective pe cap de locuitor *“create de la șes la munte – modificarea fiind determinată în principal de încărcătura de bovine, al căror număr la 100 de locuitori ajunge în Apuseni de aproape două ori mai mare decât media pe țară”*. Această situație se datorește tot potențialului productiv mai ridicat al gospodăriilor individuale: *“Comparând efectivele totale deținute de CAP (proprietate obștească), gospodăriile membrilor cooperatori și gospodăriile individuale, urmate de gospodăriile personale ale membrilor CAP și apoi de proprietatea obștească a cooperativelor agricole”*.

Discursul referitor la silvicultură remarcă o scădere a fondului forestier pe intervalul studiat. De la 194.033 ha în 1965, după o ușoară creștere în 1975 cu 4.506 ha, el scade continuu ajungând în 1980 la 192.907 ha, cu 1.125 ha sub nivelul anului 1965. *“Această evoluție nedorită a fondului forestier al zonei poate fi explicată prin scoaterea de suprafețe din fondul forestier și afectarea lor pentru alte destinații, precum și prin tăierea de material lemnos pentru regenerarea anuală a pădurii în unele amenajamente silvice.*

O astfel de evoluție a fondului forestier în zonă trebuie stopată, întrucât efectul ei nu poate fi altul decât diminuarea în viitor a rolului pădurii în dezvoltarea economico-socială a zonei”.

În analiza turismului, descoperim o neașteptată, atunci, pledoarie pentru agroturism, înțeles ca o acțiune de salvare a satelor montane chiar de la *“dezafectarea”* pusă în mișcare de regimul totalitar: *“În sfârșit există posibilitatea de dezvoltare a agroturismului. Pentru aceasta s-ar preta localitatea Văsoaia (comuna Chișindia), care a fost propusă de sistematizare pentru dezafectare, dar căreia activitatea turistică i-ar oferi posibilități inedite nu numai de menținere dar chiar de dezvoltare într-o direcție nouă. Este o localitate relativ izolată, amplasată într-un cadru montan pitoresc, având cu prisosință posibilitatea asigurării turiștilor cu produse alimentare naturale de cea mai bună calitate datorită unei zootehnii tradiționale puternice. Pentru dezvoltarea acestei forme noi de turism la noi mai este necesară asigurarea unei baze de cazare rezonabile în gospodăriile localnicilor și de un cadru legislativ care să asigure dezvoltarea sa”*.

Analiza demografică surprinde în evoluția sporului natural în 1966 *“o situație de-a dreptul îngrijorătoare.*

Creșterea bruscă a excedentului natural în 1967 și mai ales în 1968 de la o rată de 2,8% în 1966 acesta a ajuns la 3,7 în 1967 și la 4,3 în 1968 – a fost și un efect de conjunctură cauzat de redresarea natalității în urma legislației restrictive asupra avorturilor, efect ce nu a durat decât foarte puțin. Tendința de reducere a sporului natural se face văzută deja în 1969, ratele având valori negative cu excepția anului 1974. “În anii 1966-1980 “nivelul mortalității populației din zonă era de 1,8 ori mai scăzută față de primul deceniu al secolului nostru. “De asemenea se remarca ponderea “comunelor cu rate mici ale natalității”, o pondere mai “mare în subzona Arad decât în restul Apusenilor”.

6. *Relevantele cercetării.* Prima observație care se impune, în urma lecturii transversale pe care ne-am propus-o în legătură cu studiile geografice și economice, silvicole și agronomice, de analiză a turismului, demografice și sociologice este aceea că, într-o vreme în care sociologia românească era decapitată, cum a remarcat H. H. Stahl, un program riguros sociologic, cu un cert caracter interdisciplinar și cu abia perceptibile în unele studii, concesiile făcute ideologicului s-a desfășurat prin ceea ce s-ar putea numi totuși, școala sociologică de la Cluj.

Sigur că există și redundanțe ale discursurilor, în sensul că de la analiza unei subzone la analiza celorlalte s-a păstrat același scenariu general, uneori cu repetarea aceluiași citat pentru fiecare discurs de subzonă, mai ales în analizele economice și cele cu privire la fondul forestier. Nu vom găsi însă astfel de redundanțe în discursul analizei demografice, în descrierile geografice și nici în cele despre producția agrară-cerealieră și animalieră. Și analiza turismului are specificitate pentru fiecare zonă, iar pledoaria, cel puțin cea din

discursul subzonei Bihor, pentru “*parcul național Munții Apuseni*“ e un fapt încă reprezentativ pentru viitorul comunităților montane din Munții Apuseni. În problema “*Parcului național Munții Apuseni*“ s-au pronunțat recent și alți specialiști. Evocându-se faptul că ideea unui astfel de parc a fost susținută în perioada interbelică de către Alexandru Borza și Emil Racoviță și reiterând faptul că un proiect pentru un astfel de parc există din 1981, se subliniază faptul că terenul afectat ar fi de 37.900 ha și ar avea ca baza “*existența unui număr de 12 rezervații, situate în centru acestor munți (Apuseni - s.n. T.V.): Sărtoarea Bohodeiului, Pietrele Boghii, Cetățile Ponorului, Valea Galbenă, Valea Sighiștelului, Groapa Ruginoasă, Cheile Someșului Cald, tinoavele de la valea izbuclor, complexul carstic Ocoale-Scărișoara, Valea Gârda Seacă, toate constituind nucleul zonei de protecție integrală*“. Din această pledoarie reținem și un argument: “*Necesitatea constituirii parcului național este urgentată de puternica presiune antropo-zoogenă, ce se manifesta mai cu seamă din deceniul al treilea al acestui defileu: defrișări masive, pășunat intensiv, turism necontrolat, exploatări și prospecțiuni miniere.*” (Cristea, Denaeyer, 1996, 257).

Mai trebuie subliniată constanta identificare în analiza producției agrare-cerealieră și animalieră, a importanței gospodăriilor individuale, în realizarea acestor producții, în defavoarea “*cooperativelor agricole*”. Susținerea în discurs a acestei realități însemna și argumentarea certei falimentări a “*cooperativelor agricole*”, a socialismului agrar în cele din urmă, falimentare pe care, iată grupul interdisciplinar de la Universitatea “Babeș-Bolyai” nu s-a sfiit s-o comunice, prin documente incontestabil memorabile.

Există, în cadrul sintezei “*sistematizării*” Munților Apuseni, și alte

relevanțe. Am reține mai întâi o problemă de metodologie, descoperită și aplicată de Traian Rotariu în analizele demografice, din perspectivă altimetrică: *“Pentru a încerca să deslușim în ce măsură anumiți factori naturali, de ordin geografic, în principal relieful afectează fenomenele socio-economice, am procedat la împărțirea teritoriului Munților Apuseni în subunități naturale, pe de o parte. Și în trepte de altitudine cuprinse între curbele de nivel trasate din 200 în 200 m, pe de altă parte. Astfel, fiecare localitate a fost încadrată într-o subunitate de relief și o treaptă altimetrică.”*

O altă dimensiune tot de nivel metodologic a fost introducerea de către Ion Aluș în analiza habitatului a *“corelației demoeconomice”*. Aceasta are următorii indicatori:

1. densitatea geografică (nr. loc./km pătrat)
2. densitatea fiziologică (nr. loc./100 ha agricol; nr.loc./100 ha arabil)
3. densitatea economică (necesarul de hrană al locuitorilor din zonă)

“Introducerea noțiunii de densitate economică a fost propusă de geograful francez Pierre George. Această noțiune exprima raportul dintre necesarul de hrană al populației din teritoriu și producția alimentară disponibilă realizată, și are expresia:

*Densitatea economică = $P \times C / c'$
unde P = numărul populației, C = alimentele necesare pentru un locuitor, c' = producția disponibilă pe total suprafața agricolă.”*

În cadrul corelației demoeconomice funcționează și distribuția populației în sector primar (agricultură), sector secundar (industrie), sector terțiar (servicii).

În sfârșit, un ultim aspect important din cadrul cercetării este cel care viza chiar sistematizarea Munților Apuseni.

Prima dimensiune a acesteia e urbanizarea privită de autorii cercetării ca pe o tendință firească în comunitățile Apusenilor: *“Urbanizarea Apusenilor este în curs, ținându-se cont de faptul că în cuplul dialectic urban-rural, primul trebuie să fie factorul activ, elementul în extensiune”*. În fapt era vorba de o *“dezvoltare rurală integrată”* *“în care organizarea în sistem a localităților rurale constituie unul din factorii de bază”*. Această dezvoltare integrată în sistem presupune următoarele tipuri de sisteme de subsisteme:

“Sistemul intercomunal reprezintă unitatea spațial funcțională definită prin relații de treaptă superioară care integrează grupările de comune coordonate și polarizate de un oraș sau un viitor centru urban.

Subsistemul intercomunal reprezintă o treaptă intermediară de organizare a sistemului intercomunal care să realizeze tranzacțiile cu sistemele comunale existente.

Sistemul comunal corespunde unității administrativ-teritoriale definită prin legea nr.2/1968 și este coordonat de unitatea reședință de comună.

Subsistemul comunal reprezintă o microformație de tip sistemic cu caractere auxiliare, care este necesar a fi organizată în cadrul sistemelor comunale în zonele Munților Apuseni, care se caracterizează printr-un număr foarte ridicat de localități mici situate la mari distanțe față de reședința de comună”.

Această organizare în sistem a localităților nu se suprapunea pe proiectul ideologic și totalitar al *“sistematizării rurale”*, ci pe realitatea științifică a continuum-ului rural-urban, în sistemul localităților: *“Spațiul urban și rural nu exista separat unul de altul ci în continuitate, respectiv în strânsă interdependență. Conexiunea urbanului cu ruralul se realizează tocmai prin și în cadrul sistemelor de localități.”*

Pentru momentul de acum al sociologiei românești studiile elaborate sub cupola "sistemizării" comunităților din Munții Apuseni le putem socoti un reper pentru o viitoare, posibilă monografie regională, iar în perspectiva dezvoltării și amenajării teritoriale, elementele conținute în diverse matrici disciplinare pot fi utile cel puțin pentru aducerea la zi a fizionomiei actuale a comunităților Munților Apuseni. Aceste comunități scăpate de sistemizarea totalitară și chiar de "colectivizare" sunt încă în derută, întrucât au devenit mai sărace și mai neputincioase în sistemul pluripartit și al economiei de piață (în regimul trecut comunitățile din Apuseni își vindeau tot fânul la fostele CAP. Astăzi le rămân cantități mari de fân de la un an la altul datorită dimensiunii minore a creșterii animalelor în Munții Apuseni). Pentru a nu ne mișca pe liniile sinuoase ale ipotezelor o nouă radiografie de tip interdisciplinar, pentru comunitățile din Munții Apuseni se impune, spre folosul sociologiei românești și al amenajării profitabile a unui peisaj și a unor comunități mult mai aproape de axiome existențiale durabile decât conglomerările urbane. O precizare însă. Urbanizarea nu poate fi abandonată, ci doar limitată și în jurul axului ei să se constituie o axiologie a amenajării teritoriale a Munților Apuseni, în primul rând pe baze locale, naturale și civilizatorii, care să pună în valoare unicitatea peisajului și a umanității acestor comunități.

Un lucru însă este cert. Dacă urbanizarea e necesară la nivelul infrastructurii și al locuirii, industrializarea trebuie stopată, nu numai pentru că suntem deja contemporani cu societatea postindustrială, dar și mai ales datorită faptului că industrializarea din ultima jumătate a secolului în localități din Apuseni a pus în mare pericol frumusețea naturală a peisajului, pe care orice proiect

de amenajare teritorială e dator să-l salveze, altfel e născut mort. În aceeași măsură ca și frumusețea naturală se impune salvarea și a civilizației țărănești a Apusenilor, cu ceea ce a mai rămas din ea și cu ceea ce se poate restaura prin învățare.

BIBLIOGRAFIE

- ALUAȘ, Ion, BEURAN, Nicolae, ELKAN, Gheorghe (1980-1985), *Studiu de sistemizare teritorială a Munților Apuseni*, județul Alba, județul Arad, județul Bihor, județul Cluj, județul Hunedoara (manuscris), Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
- CRISTEA, Vasile, DANAYER, Simone, HERREMAS, Jean-Paul, GOIA, Irina (1996), *Ocrotirea naturii și protecția mediului în România*, Cluj-Napoca, University Press